

■ A TUDÁSALAPÚ GAZDASÁG ÉS A GLOBALIZÁCIÓ¹

1. BEVEZETÉS

„Politikusaink gyakorlatilag ismerik az elmúlt harminc év Kínáját – azonban még ez a nagyon korlátozott tudás is hiányos és gyakran felületes. Hiányzik belőle a történelmi mélység. Ennek eredményeként a jelenlegi (tudásunk?) Kínáról a közel kétezzer éves kereszténységen, ennél is inkább a három évszázad óta tartó európai és észak-amerikai felvilágosodás eszméjén alapszik, valamint a jelenkori kínai kapitalista gazdaság tapasztalatain nyugszik. Ha ugyanezek a mércék alapján vizsgálánk az olyan ókori civilizációkat, mint Mezopotámia, az egyiptomi kultúra, maják és az inkák, a görögök és a rómaiak, egyik civilizáció sem tudná megállni a helyét tudálos erkölcsi és politikai ítéletünk előtt. Mivel ezek a kultúrák mind elpusztultak, kedvezőtlen megítélésünk elől megmenekültek. Ezzel szemben a kínai kultúra nem halt meg. Nagy változásokon ment keresztül 4000 év alatt, de mindannyian tudjuk, hogy életerejére sértetlen. Ez egy elképesztő folyamat, ha az emberi történelem minden más magas kultúrájának történelmével összevetjük.” [Schmidt, 2010: 292-293.]

Helmuth Schmidt 2010-es cikkében a globalizáció egyik lényegi vonását ragadta meg Kína felzárkózása kapcsán, a magaskultúrák egységesülését. Azt az intézményi rendet, technológiai és gazdasági keretet, amiben jelentős, fegyveres összecsapásokig terjedő konfliktusok nélkül fel lehet dolgozni és hasznosítani lehet más kultúrák és civilizációk eredményeit, és a világ egységes irányításához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételeket meg lehet teremteni. Ezt nevezzük globális kormányzásnak, ami a globalizáció jelenlegi korszakának meghatározó tendenciája.

A globális kormányzás feltétele az értékrendi egység, ami a magaskultúrák, vagy talán már helyesebb egyes számban, magaskultúrának nevezni, sajátja. A magaskultúra lényege az egyetemes emberi értékrend, a biztonság, szabadság, demokrácia és jólét alkalmazása, és ebben közös a mezopotámiai, az egyiptomi, a görög, a római, a keresztény és a kínai kultúra is. Az értékrendi alap tekintetében különböznek a magaskultúrák a szubkultúráktól, amik az elzárkózást, az elidegenedést képviselték és képviselik, és amik feleslegesnek, szubjektív döntésnek tartják az értékrendet és az arról való beszédet. Ilyen szubkultúra a neoliberalizmus, ami az elmúlt harminc évben jelentős szerepet kapott a közbeszédben. A neoliberalizmus volt az, amelyik Kínára csak kapitalista országgént tekintett, és elegendőnek látta bevonását a világgazdaságba világpolitikai szerepvállalás nélkül. Ezt a felfogást utasította el Schmidt, amikor amellet érvelt, hogy Kína lényege nem a kapitalizmus, hanem a magaskultúra.

2. TANULÁS ÉS GAZDASÁGELMÉLET

A tanulás mint fejlődési keret a gazdaságelméletbe is bekerült, és ennek egyik fontos dokumentuma Bruce C. Greenwald és Joseph E. Stiglitz közös munkája, „A tanuló társadalom megterem-

¹ Ezúton szeretném megköszönni Jankowski Rita segítségét a cikk elkészítésében és gondozásában. A Köz-Gazdaság 2017 novemberi számában megjelent Mihályi Péter recenziója a kötetről. A téma fontosságára való tekintettel úgy gondoltuk, hogy a kötetet egy másik szempontból is szeretnénk megvilágítani, és ezért közöljük ezt a könyvismertetőt.

tése”. A szerzők kimondott célja egy új, hosszú távú gazdaságpolitikai irány támogatása. „Ezért a tanuló társadalom megteremtését a gazdaságpolitika egyik legfontosabb célkitűzésévé kell tenni.” (22. o.) Bármennyire közhelyszerűnek is tűnik ez a közelítés, egyáltalán nem az. Greenwald és Stiglitz ugyanis egyértelmű a tekintetben, hogy a tanulást nem a piac teremti meg, hanem a gazdaságpolitikának kell úgy alakítania az egyes gazdasági intézményeket, hogy azok tanulásra ösztönözzenek. Ez gazdaságpolitikai fordulat a korábbi neoliberais felfogással szemben, mert ott a tanulást eszköznek tekintették a profit és a haszon elérése érdekében. A nyereshez a versenyben szükség volt tudásra és tanulásra, és ebből fakadóan a fejlődés és növekedés lényege a nyeres, és nem a tudás maga.

Greenwald és Stiglitz elméletének megalapozását filozófiai eszközökkel is el lehetne végezni, és ez is hozzájárulhat a hosszú távú gazdaságpolitikai fordulat tartalmának megvilágításához. Már Arisztotelész is azzal kezdte *Metafizika* című munkáját, hogy „minden ember természeténél fogva törekszik a tudásra.” [Arisztotelész, 1992, 980a 21]. Az ember lényege az ókori görög hagyomány alapján a tudás megszerzése, ettől tekinthető embernek, és nem attól, hogy önző, haszon- vagy profitmaximalizáló. A gazdaságpolitika használhatja a profitmaximalizálást arra, hogy ösztönözze a tudás megszerzését, de ez csak átmeneti forma, eszköz, a nem-emberi állapottól való kiemelkedés egyik lehetséges módja. Az ösztönzés eredménye a tanulás a tanulásért, „a tanulás tanulásért” (23. o.), amikor a tudás és a tanulás ad intézményi formát a politikai, gazdasági és kulturális cselekvéseknek.

A tanuló társadalom, ami egybeesik a tudásalapú társadalommal, a fejlődés kerete, és ez a másik elem, ami megkülönbözteti a könyvet a neoliberais közelítéstől. A fejlődés fogalmának középpontba állítása, a fejlődést segítő, ösztönző intézmények kutatása minőségi ugrás. Az 50-es, 60-as évek közgazdaságtanában még jelentős szerepet játszott a fejlődés kategóriája, de a '70-es évektől kezdve az egyensúly kiszorította a fejlődés fogalmát, majd a 90-es évektől a növekedés vált elsődlegessé. A 2000-es évektől kezdtek megkérdőjelezni a növekedés fogalmát, vetődött fel az a probléma, hogy mi a célja a növekedésnek. Ezzel elkezdődött a fejlődésemelvények reneszánsza, a fejlődés értelmezése.

Az ebben az időszakban született első közelítés Amartya Sen-é volt, aki a szabadságot tekintette a fejlődés mércéjének, majd a 2010-es években ezt egészítette ki a várható élettartam, és általában az egészség, mint fejlődési keret. [Sen, 1999], [Deaton, 2013] Mind a két közelítés ugyanarra az alapra vezethető vissza: az értékrendi meghatározásra és annak alkalmazására, konkrét anyagi célként való meghatározására. Amartya Sen közvetlenül az értékrendi alapot jelentette meg. Deaton, illetve más szerzők ennek alkalmazását végezték el azzal, hogy az egészséges életmódra [Fogel, 2004], vagy az egészségügyi ellátórendszer stabilitására tettek javaslatot. Greenwald és Stiglitz ezeket a koncepciókat fejlesztte tovább azzal, hogy a tág értelemben vett oktatás szerepét emelik ki, és ennek rendelik alá a különböző gazdasági intézményeket.

A tanulás elsődlegessége a gazdasági intézményrendszerben az externália fogalmának újszerű kezelésében is megmutatkozik. A szerzőpáros azt állítja, hogy az állam szerepe a tanuló társadalom megteremtésében a negatív externáliák megakadályozása (39. o.), ez a gondolat azonban talán mélyebb annál, ahogy azt a szerzők elemzik. Az externália, akár negatív, akár pozitív a piac szabályozásának új fogalmi kerete. Az externális hatás felismerése és kezelése azonos a bölcsesség, a tudás vezető szerepével a gazdasági döntéshozatalban. Azt jelenti, hogy a gazdasági döntések mindenoldalú hatásainak felismeréséhez létezik egy olyan intézményrendszer, amelyik csak és kizárólag a tudásra helyezi a hangsúlyt, és ezt a szempontot következetesen érvényesíti.

Ez az intézményrendszer az állam, hiszen a piac szabályozása révén lehet az externáliákat internalizálni. Ez valójában egy új állam koncepció, amennyiben az állam szerepét nem csak az újraelosztásban, és az így felfogott, osztó igazságosságban látja.

Stiglitz híres tétele, amit e könyvben is meg lehet találni, a piacért és a piacon folyó verseny közötti megkülönböztetés ezáltal új értelmet nyer, hiszen a piac teremtése, az innovációs folyamat terelése az állam, mint tudásalapú intézmény eredménye. Szemben a korábbi felfogással, ami szerint a piac szabályozásának lényege a profitok elvonása és újraelosztása, az externális hatások kezelésére vonatkozó piacsabályozás az innovációs folyamat, azaz a tudás terjedésének alárendelt piacsabályozást jelenti. Greenwaldnak és Stiglitz-nek igaza van abban, hogy Schumpeter álláspontja meghaladható ebben a tekintetben. Schumpeter amellett érvelt, hogy a vállalatok maguktól alakítják ki piacaikat, de az innovációs folyamat fő mozgatója nem a kis, hanem a nagyvállalat, az ő szabadságuk a fejlődés mozgatórugója. [Schumpeter, 1912/1934] Greenwald és Stiglitz amellett érvelnek, hogy a vállalatok nem maguktól alakítják ki az új piacokat, az innováció nem lehet spontán folyamat, az ellentmondana a tudás fogalmának.

Ezzel cáfolják Hayek tételét is, hogy a tudás nem központosítható, pedig ez az elmúlt évtizedekben jelentős szerepet játszott a közgazdaságtudományi gondolkodásban. [Hayek, 1941] Ezzel szemben az ókori bölcsesség is azt közvetíti, hogy a tudomány hierarchikus, de a tudományon és a tudáson alapuló hierarchia az egyetlen, ami az igazságosságon és az értékrenden alapszik. Szókratész híres tétele, csak azt tudom, hogy mit nem tudok, csak kiindulópontja a klasszikus görög filozófiának. Szókratész ezzel normát állított az állam elé, a tudás keretének tekintette. Követői, Plátón és Arisztotelész ezt bontotta ki azzal, hogy a tudás és a tudományok szerkezetét, hierarchiáját és rendjét felvázolta. Greenwald és Stiglitz ezt a fordulatot eleveníti fel a gazdaságelméletben, és ez egy új állam-piac-vállalat szerkezet felé tett elmozdulás.

Schumpeter-nek és részben Hayek-nek a maga korában persze igaza volt: az akkori technikai-gazdasági viszonyok és a széttagolt állami struktúra valóban nem volt alkalmas az externális hatások helyes kezelésére. Akkor még nem lehetett következetesen megfosztani az államot a provincializmustól. Az elszigetelt tulajdonviszonyok ellentmondanak az externáliák hatékony kezelésének, azok még konzerválják a provincializmust és ez a fejlődés gátja. Csak globális keretek között lehet következetesen és helyesen szabályozni a piacokat, és ez a globális kormányzás működésének egyik formája.

3. A DINAMIKUS KOMPARATÍV ELŐNYÖK ELMÉLETE

A globális kormányzás egésze nem tárgya a könyvnek, ami nem elhanyagolható probléma, hiszen nem lehet elszakítani a biztonságpolitikát, a katonapolitikát, a tudományos együttműködést és a gazdaságpolitikát. Greenwald és Stiglitz ebből voltaképpen csak egy területet elemez, a szabadkereskedelmet, ami persze rendkívül aktuális terület.

Greenwald és Stiglitz egyetértenek azzal, hogy a komparatív előnyök tana az alapja a világkereskedelemnek, ami azt jelenti, hogy minden országnak érdemes részt vennie a világkereskedelemben, és fordítva, a vezető országoknak érdemes arra törekednie, hogy minden országot bekapcsoljanak a világkereskedelemben. A klasszikus politikai gazdaságtan ismert tétele a komparatív előnyökről ezt a gazdaságpolitikai törekvést támasztotta alá. Az 1817-ben David Ricardo által megfogalmazott tézis egyrészt igazolta a brit gyarmati terjeszkedést gazdaságpolitikai oldalról, másrészt egy olyan, szabadkereskedelmi alapú kontinentális politikai egységesítésre törekedett,

ami voltaképpen alternatívája volt a napoleoni rendszernek, és kiegészítette a Szent Szövetséget. Ricardo modellje azt az üzenetet hordozta, hogy nem szükséges katonai jelenlét a kontinens egységének biztosításához.

Ricardo elméletét sokan bírálták a későbbiekben, ami részben megalapozottnak tekinthető jelenlegi tudásunk alapján, hiszen az ő szabadkereskedelmi koncepciójába még belefért a gyarmatgyarmattartó viszony is. [Marx, 1963] Annyiban azonban Ricardo elmélete érvényesnek tűnik, hogy a komparatív előnyök elmélete a globális kormányzás egyik lehetséges kerete, a tőke bevonása a globalizációba, aminek egyik oldala a kereskedelem szabályozása, alakítása. Már maga Ricardo sem írt korlátlan szabadkereskedelemről, „A külkereskedelemről” szóló fejezet jelentős része a komparatív előnyök kihasználásához és működtetéséhez szükséges pénzügyi viszonyok kialakításáról szól. [Ricardo, 1991] A bankrendszer, a váltómechanizmus pedig már akkor is a gazdaságpolitikai intézményrendszer része volt. Fontosabb azonban a reálgazdasági aspektus, amit Ricardo ebben a formában tételesen nem említ, a komparatív előnyök kihasználásához szükséges infrastruktúrális beruházások. Vasút, gőzhajózás, csatornák és az ehhez kapcsolódó kommunikációs infrastruktúra nélkül nincsenek komparatív előnyök, és a magyar reformkor vagy Széchenyi törekvései is azt mutatják, hogy ezek megteremtése gazdaságpolitikai erőfeszítéseket igényelt.

A szabadkereskedelem ezért nem általános kategória, hanem mindig konkrétan, az adott világgazdasági és világpolitikai formának alárendelt. Ebből a szempontból van jelenleg egy formaváltás a globalizációban, a globális intézményrendszerben, és a szerzők ezt fejezik ki a dinamikus komparatív előnyök elméletével. Hosszan érvelnek amellett, hogy a statikus komparatív előnnyel szemben a dinamikus komparatív előnyökre koncentrálni. A dinamikus komparatív előny a jövőbeli komparatív előny, aminek a kifejlesztésére kell koncentrálnia a gazdaságpolitikának és az iparpolitikának. A statikus komparatív előny a nemzetközi munkamegosztás jelenlegi szerkezetébe illeszti az adott gazdaságot, a dinamikus komparatív előny ezzel szemben a világ gazdaság jövőbeli szintjére koncentrálni, ahhoz igazodik.

A dinamika fogalma feltételezi a fejlődést és annak tervezését, a globális kormányzást és azt, hogy ebben be van vonva minden nemzetállam, régió, területi egység. Nemcsak abban a formában, hogy exportálhat és importálhat, hanem oly módon is, hogy saját állami vagy vállalati szintű tervezésének része a globális kormányzás ismerete és az abban való részvétel. Ez a radikális fordulat a korábbi komparatív előnyök elméletéhez képest. Azt az elmúlt 30 évre vonatkozóan klasszikus módon Krugman és Obstfeld fejtette ki Nemzetközi közgazdaságtan című tankönyvében. Ők lényegében a komparatív előnyök kereslet-irányította szabályozását fejtették ki. [Krugman-Obstfeld, 2006] Greenwald és Stiglitz ezzel szemben a egy globális technológiapolitika és globális gazdaságpolitikai tervezés mellett érvel, és a részvétel ebben jelenítődik meg a dinamikus komparatív előnyökben.

Az egyes országoknak (vállalatoknak és gazdálkodóknak) a világgazdasági kereslet alakulása szerint kellett meghatározniuk saját külkereskedelmi potenciáljukat. Ezt a keresletet lehet tervezni, fel lehet mérni, de nem lehet befolyásolni, ebből a szempontból adottságként kell rá tekinteni. Ez az elméleti keret egészen konkrétan alkalmazható az elmúlt harminc év világkereskedelmi modelljére: lényegében az Egyesült Államok belső piaca szívtá fel a világkereskedelmet, alakította a nemzetközi munkamegosztást. Ez a belső piac, annak fejlődése nem vezethető le az amerikai belső viszonyokból, vagy a szűk értelemben vett amerikai érdekekből. Amerika nem birodalmat épített, hanem a globális stabilitás és mobilitás szempontjából alakította a nemzetközi munkamegosztást. Ez azonban alulról láthatatlan volt, és ennyiben érvényes Adam Smith metaforája.

Kézként működött, azaz alakította, befolyásolta a gazdálkodókat, nemzetállamokat, de azok nem láttak bele, és kevéssé vettek részt a folyamatban. Ez nem önkényes döntés volt az USA részéről, inkább arról van szó, hogy nem volt eléggé jelen a világ többi országában a globális értékrend iránti elkötelezettség. Ennek tagoltságáról, szerkezetéről Henry Kissinger írt például a „Korszakváltás az Egyesült Államok külpolitikájában?” című munkájában. [Kissinger, 2002]

Napjainkban azonban jelentős eltolódás megy végbe ebben a szerkezetben, és ezt fejezi ki a dinamikus komparatív előnyök elmélete. Ennek lényege, hogy minden ország gazdasági fejlődését, iparpolitikáját tudatosan a tanulásnak, azaz a tudásalapú gazdaságnak rendelik alá, és ebben van globális együttműködés az országok, regionális szervezetek között világszinten. Stiglitz példája szerint, ha Dél-Korea csak a statikus komparatív előnyök szerint határozta volna meg gazdaságpolitikáját, akkor még mindig rizst termesztene, és nem lenne autóipara, gépjárműgyártása, vagy Brazília nem rendelkezne repülőgépiparral. Ami ezt a két országot kiemelte, az a tudatos iparpolitikai fejlesztés volt, a dinamikus komparatív előny felismerése és kiaknázása. A példákhoz csak azt lehet hozzátenni, hogy ezek egyrészt azt igazolják, hogy az elmúlt harminc évben is olyan világkereskedelmi rendszer alakult ki, amelyik végső soron segítette a fejlődést, egyes országok felzárkózását, de kétségtelen, hogy nem teljesen átlátható módon. Dél-Korea esetében nem lehet elfelejtkezni a japán és az amerikai szerepvállalásról, amelyik piacot biztosított a fiatal vállalatoknak, Brazília esetében pedig az amerikai vállalatok kiszervezési hullámáról. Dél-Korea esetében az iparosítási folyamat stabilizálta Japán és Kína viszonyát, míg Brazília egy új, a populizmust visszaszorító latin-amerikai modellt képviselt.

Tagadhatatlan, hogy az elmúlt harminc évben a dinamikus komparatív előny megteremtésének fő formája az outsourcing volt, amit azért nem lehet egyszerűen azonosítani a „piszkos”, környezetszennyező iparágak kihelyezésével (noha volt ilyen eleme). Ez inkább egy sajátos iparpolitika volt, felzárkóztatás, egy új munkakultúra átadásának formája, ami valóban emlékeztetett néhány elemében a klasszikus kapitalizmusra. Ennek keretében valóban jelen volt az a felfogás, hogy a tanulás lényege a géphez való alkalmazkodás, nincs szükség elkülönült tanulási folyamatra, intézményekre, szervezésre. A felfogáshoz tartozott, hogy a hatékonyság előbbrebb van a társadalmi és a természeti harmóniához képest, a társadalmi követelmények csak korlátozzák a fejlődést. Nem lehet azt állítani, hogy ez a közelítés teljesen alaptalan lett volna az elmúlt harminc évben. Sok esetben csak így lehetett leküzdeni a XX. századi provincializmust. Amit azonban ma tapasztalunk az ennek a szemléletnek a meghaladása, egy új intézményi rend létrehozása a társadalmi és természeti harmónia érdekében globális keretek között.

A dinamikus komparatív előnyök elmélete ezért nem abban új, hogy iparosítási programot valósít meg az agrárországokban, hanem abban, hogy az egyes állami, regionális és vállalati szintű iparosítási programokat összehangolja, a tervezési folyamatot demokratizálja. Ennek a tervezésnek van keresleti és kínálati összefüggése, de az úgynevezett belső piacra támaszkodó növekedés (ami gyakran előkerül a hazai növekedési koncepciókban), nem a provincializmus konzerválását jelenti, hanem a belső és külső piac nagyobb összhangját.

4. A „FIATAL GAZDASÁG” ÉS AZ IPAR-MEZŐGAZDASÁG VISZONY

Ez magyarázza, hogy Greenwald és Stiglitz érve a „fiatal gazdaság” mellett miért ennyire fontos. Kritizálva a „fiatal iparág” modellt, nem támogatják az ágazati szintű protekcionizmust, de elfogadhatónak tartják a „fiatal gazdaság” védelmét. A különbség álláspontunk szerint a globális

kormányzásba való bekapcsolódás módja. A „fiatal iparág” érvet a közgazdaságtudomány régóta ismeri, lényege, hogy egyes iparágakat védelemben kell részesíteni, amíg meg nem erősödnek ahhoz, hogy fel tudják venni a versenyt a legfejlettebb országok iparaival. A „fiatal iparág” érv alapja, hogy a fejlett iparral rendelkező ország arra használja előnyét, hogy kizsákmányolja, elnyomja, fejlődésében akadályozza a kevésbé fejlettet. Politikai, gazdaságpolitikai érdek ennek megakadályozása, és ebben minden eszköz megengedett.

Bár sokféle előzményét lehet találni ennek a gazdaságpolitikának, de a közgazdaságtudományban leggyakrabban Alexander Hamiltont szokták említeni, aki a születő Egyesült Államoknak azt javasolta, hogy túlélése érdekében védje meg iparát a britekkel szemben, mert Nagy-Britannia csak gyarmati uralmát akarja fenntartani technológiai-gazdasági eszközökkel. [Hamilton, 1791]

Sokan érvelnek amellett, hogy Kína vagy Oroszország sem tesz mást jelenlegi kereskedelem-politikájában, mint amit Hamilton javasolt az USA-nak 1791-ben. Ezt az álláspontot nem osztjuk, mert az USA-nak a XX. században soha nem volt célja, és ma sem az, hogy kizsákmányoljon egyes országokat, de az igaz, hogy jelenleg egy formaváltáson megy keresztül fejlődésük támogatása, részvételük a globális gazdaságpolitikában. Az új forma egyik eleme a „fiatal gazdaság” érv, ami lényegében a jövőre orientáltságot, a tanulási folyamatba való bekapcsolódást jelenti, és ennek a tanulásnak a támogatását. A „fiatal iparág” érvek mindig az volt a hátulütője, hogy ezzel provinciális, alacsony termelékenységű termelést is támogattak, és nehezen lehetett meghatározni, hogy mikor nőtt fel már az iparág. A „fiatal iparág” érvet gyakran vetették el azzal, hogy jövőorientáltságot állítja a középpontba, hiszen ettől lesz egy gazdaság fiatal. A jövőorientáltság eléréséhez, az innovációk befogadásához pedig olyan ösztönzőket használ, amelyek a tanulást és csak a tanulást segítik. Nem vámokról és kereskedelmi akadályokról van tehát szó, amelyek eltérítik az optimumtól a fogyasztói és a termelői döntéseket, hanem az optimalizációs folyamat olyan alakításáról (például a szabályozás során vagy a preferencia-rende- zés és a hasznosság meghatározása kapcsán), ami a tanulási folyamatot támogatja. Ma már sokféle ilyen eszköz létezik, ebből a szempontból a viselkedés-gazdaságtan jelentős eredményeket produkált.

Greendwald és Stiglitz szakítani akar a XX. század fejlődéelméletével és fejlesztéspolitikájával, ugyanakkor bizonyos szempontból tovább is gondolható érvelésük. Véleményük szerint az „az ipar az innováció forrása” (115. o.), és ennek dominanciáját kell támogatni a mezőgazdasággal szemben. Álláspontunk szerint a fejlődés nem egyszerűsíthető le az ipar és a mezőgazdaság szembeállítására, ma már egyre kevésbé tartható az, hogy az ipar hordozza a fejlődést a mezőgazdasággal szemben. Az az állítás igaz, hogy „az iparpolitikák egyik célja a másoktól való tanulás megköny-nyítése” (76. o.), de ehhez az infrastruktúra és az ipar fogalmát érdemes elválasztani egymástól.

Kétségtelen, hogy különösen az első ipari forradalom óta az ipar hordozta a tanulási folyamatot. Az is igaz, amit a szerzők megállapítanak, hogy ennek oka az ipari termelés nagy mérete, a termékek tartóssága, a termelés földrajzi mobilitása volt. Ezek az előnyök azonban a modern információs technikával egyre inkább elvesznek. A távérzékelés, az űrtechnika fejlődése egyre inkább lehetővé teszi, hogy az elszigeteltség, és a rossz értelemben vett függetlenség a termelési folyamat egyetlen elemében sem maradjon fenn. A Föld egészére kiterjedő élelmiszerbiztonsági követelmények, vagy a különböző környezetkárosító tevékenységek elleni globális fellépés ennek különböző technológiai és intézményi kereteit valósítják meg. Ma már nem szükséges fizikailag összegyűjteni a gazdálkodókat ahhoz, hogy egységesen lehessen irányítani, nyilvántartani és ellenőrizni őket. A modern, űrtechnológiai infrastruktúra globális szintű termelés- és fogyasztás-irányítást tesz lehetővé, és ez a legfontosabb technológiai fejlődési irány.

Az infrastruktúra kiterjedése és globális érvényesülése teszi lehetővé a szűken vett ipari tevékenység decentralizálását, a 3D technológiák és a robothasználat elterjedését. Megszűnik a mezőgazdaság parcella-jellege, és a mezőgazdasági termelést meghatározó ellentét a nagyüzemi és a kistermelés között. Az infrastruktúra segítségével a kistermelők is nagyüzembe szervezhetők abban az értelemben, hogy termelési folyamatukban nem vétenek az élelmiszerbiztonsági követelményekkel vagy a hosszú távú fenntarthatósággal szemben. Ugyanakkor a nagyüzem is átalakul, amennyiben a monokulturális termelés átalakulófélben van, egy sokszínűbb, a helyi adottságokhoz jobban igazodó, ökológiai alapú mezőgazdasági termelés van kialakulóban. Ehhez a mezőgazdasági átalakuláshoz igazodik az ipar, és ez az oka annak, hogy egyre kevésbé van szükség az ipari tevékenységhez a különböző erőforrások fizikai koncentrációjára.

Az ágazati átrendeződés felveti a tanulás fogalmának finomítását. Az iparon alapuló tanulás egyik meghatározó összefüggése volt az a fajta kényszer, amit az ipari technológia hordozott. A gép és a géphez kötődő technológia kényszerítette ki a tanulást, és lényegében a gép mérete és működése határozta meg az üzem és a vállalat méretét, ezen keresztül a tanulási folyamatot is. Ezzel szemben napjainkban a gépnek ez a szerepe átalakulóban van. Egyre kevésbé beszélhetünk elszigetelt gépről, sokkal inkább az egységes és globális szintű infrastruktúrához való hozzáférés alakítja a termelést és a fejlődést, és ezért lehet bizonyos mértékű decentralizálódásról beszélni. Az egyik oldalon globális szintű centralizálódás megy végbe, míg a másikon tapasztaljuk a területi kiegyenlítődést a szűkebben vett termelési folyamatban. Nem érvényes már az a tétel, hogy a mezőgazdasági provincializmust az iparosítással lehet felszámolni. Inkább az érvényes, hogy ipar és mezőgazdaság összekapcsolódik az infrastruktúra és a szolgáltatások révén.

A szolgáltatásnak az a sajátossága, hogy erőteljesebben érvényesül benne a hosszú távú kapcsolat, megszűnik vagy legalább is háttérbe szorul a gazdálkodók közötti tárgyi közvetítés, és ebből fakadóan egy elidegenedésmentes hierarchia tud kialakulni a szolgáltatásalapú gazdaságban. A szolgáltatás keretében lehet meggyőzni az ügyfelet az új technika használatáról, egy másik gazdálkodási minta követéséről, a szolgáltatás közvetlenül a kultúra átadása nem tárgyi alakban. A szolgáltatás az automatizáció korában nem csak egy elkülönült ágazat, hanem egyre inkább minden más ágazatot is átfogó elem. Minden termék bele van építve egy információs tömegbe, szolgáltatáscsomagba, legyen ez a garanciavállalás vagy az adalékanyagok felsorolása az élelmiszerben. Minden gazdasági tevékenység szolgáltatási tartalma kerül a középpontba, és az „iparpolitikának” ezt a tendenciát kell erősítenie, ezért tekinthetjük a szolgáltatásokat húzóágazatnak.

5. POLITIKAI GAZDASÁGTAN ÉS VÁLLALATELMÉLET

Greendwald és Stiglitz művének az egyik fő érdeme, hogy az ágazati politikát visszahelyezi jogaiba, a neoliberális szemlélettel szemben újra hangsúlyozza a technológiapolitika és az ágazati politika fontosságát. A kötet a XXI. század követelményeihez igazodik azzal, hogy a technológiapolitika és ágazati politika fő eszközének a szabályozást, és nem a költségvetési támogatást tekintik. A XX. századra volt jellemző, hogy a fő iparpolitikai eszköznek a költségvetési támogatást tekintették, és ez versenytorzító lehet, nem vagy nem feltétlenül van összhangban a teljesítményelvvel. A neokonzervativizmus-neoliberalizmus kritikája ebben a tekintetben a Keynes-i típusú beavatkozással szemben helytállóan tekinthető.

A XXI. század közgazdaságtanának az a jellegzetessége, hogy a szabályozást és a technológiát hozza összhangba, és Greenwald és Stiglitz erre az összefüggésre hívja fel a figyelmet. A technológiai

követelmények, a szabványok kialakítása a meghatározó eszköz, és ezzel is érvényesíteni lehet a közjót. Ebben a tekintetben fel is lehet vetni egy másik szempontot Stiglitz-éké mellett, az eredményeséget. A szabályozás megítélése során Greenwald és Stiglitz talán túlságosan csak a hatékonyságot tartják szem előtt, és azt nem, hogy a szabályozás tárgya az a szükséglet is, amit a vállalat kielégít.

A szükséglet abban az értelemben nem egyéni preferencia kérdése, hogy összhangban van-e az értékrenddel vagy nincs. A XXI. században már egyetlen állam számára sem közömbös a droghasználat vagy az alapvető közjavak biztosítása. Nem egyéni preferencia kérdése a víz-, a csatorna vagy az áramellátáshoz való kapcsolódás. Van olyan terület, ahol az állam semlegessége megmaradhat, de általános elvként ez a tétel már nem szolgálhat a szabályozási folyamatban. Az ismét csak az elmúlt időszak elméleti problematikusságához tartozik, hogy erről kevés szó esett a közgazdaságtudományban, bár a gyakorlatban nem került háttérbe. Az új típusú szabályozás nem mond ellent a fogyasztói szabadságnak, nem veszi ki a döntést a fogyasztó kezéből, olyan módon ösztönzi a fogyasztót, hogy a szabadság tartalma az értékrend önálló alkalmazása legyen.

Az önállóság konkrétan a közjó érvényesítését jelenti, ezért a közjó fogalma újra a közgazdasági gondolkodás középpontjába kerül. A közjó meghatározása gazdaságpolitikai feladat, és ebből lehet levezetni a piaci szabályozást. Közjó lehet a klímaváltozás megakadályozása, lehet közjó a széndioxid-kibocsátás csökkentése vagy akár a műanyagok használatának visszaszorítása. Ezek kijelölése azonban ugyanolyan tudományos feladat, mint ezek meghatározása után a konkrét piaci szerkezet levezetése. Ez a legszűkebben vett politikai gazdaságtan feladata.

A politikai gazdaságtan az egyetlen értékrendet alkalmazza a gazdaságra, ennek első lépése a közjó és a közjószág meghatározása. Azok a viták, amelyek napjainkban például a klímaváltozás mérsékléséről szólnak, nemcsak azt vetik fel, hogy mérsékelni kell a környezetszennyezést, hanem azt is, hogy a használt eszközök mennyiben felelnek meg az értékrendnek. A közjó jövőképe is, politikai-gazdaságpolitikai perspektíva, amit ma már csak globális keretek között lehet meghatározni. A technológiapolitika és az ebből fakadó szabályozás ezért alapvetően globális szinten hatékony. Ebből a globális intézményrendszerből, amit globális kormányzásnak nevezünk vezethető le az összes többi szabályozási szint is.

Greenwald és Stiglitz könyvének egyik legfőbb érdeme az az elméleti keret, ami a vállalati szektort hatékonyan kapcsolja be a fejlesztéspolitikába. A szerzők hosszan érvelnek amellett, hogy a piacsabályozás célja nem a tökéletes verseny, hanem az innovációt szem előtt tartó nagyvállalat. Ezzel a közelítéssel meg is haladják az elmúlt harminc-negyven év piacsabályozási elméletét (de nem piacsabályozási gyakorlatát). A lényegében Stigler által sikerre vitt versenypolitikai keret lényege a tökéletes verseny feltételeinek biztosítása volt. [Stigler, 1989]

Stigler amellett érvelt, hogy a deregulálás, az információk megosztására való ösztönzés illetve törvényi kényszerítés, vagy a viszonylag laza engedélyezési folyamat elegendő a hatékony piac működéséhez. Stiglernek a saját korában igaza volt abban, hogy az átláthatatlan, a provinciális politikai és technológiai viszonyokat konzerváló, elkülönült piacsabályozással szemben a világpiacon verseny hatékonyabb forma. Igaza volt a konkrét gazdaságpolitikai irányban is, hiszen végső soron a nyugati multinacionális cégek térnyerését támogatta. Ezek a vállalatok fejlettebb műszaki és gazdálkodási kultúrát exportáltak a fejletlenebb országokban. Ez a terjeszkedési korszak azonban lezárult lényegében a 2008-as válság óta, és a deregulációval szemben egy új típusú, globális szintű reguláció jelenik meg. Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy a korábbi versenypolitikát felülbírálják, és tudatosan egy olyan hierarchikus piacszerkezetet ösztönöznek, aminek a tetején az innovatív nagyvállalat áll.

A neokonzervatív-neoliberalis modellben elmélet és gyakorlat szemben állt egymással. Beszéltek a versenypolitikáról és a monopóliumok alacsony hatékonyságáról, de a gyakorlatban a multinacionális vállalatok uralták a piacokat. Ez a versenypolitika gazdaságpolitikai tartalmát tekintve a helyi, provinciális monopóliumok ellen irányult anélkül, hogy világosan kifejezte volna ezt, a globalizációval összhangban levő irányt. Ezt az ellentmondást a szakirodalom régóta tárgyalja és kritizálja, nevezetesen, hogy tökéletes versenyről beszélnek, miközben a gyakorlatban végső soron globális szintű oligopol szerkezet van. Erre az ellentmondásra ad választ Greenwald és Stiglitz azzal, hogy egyértelműbb politikai gazdaságtani és piacszabályozási irányt javasol, amihez tudnak kapcsolódni az innovatív nagyvállalatok. Stiglitz-ék is elfogadják Schumpeter elméletét: az innováció forrása a nagyvállalat, és nem a sok kisvállalat. A nagyvállalatnak van annyi jövedelme és piaci ereje, hogy képes legyen hosszú távon finanszírozni kutatásokat és fejlesztéseket, képes legyen az innovációt a piac meghatározó szempontjává tenni.

A nagyvállalat nem azonos a monopóliummal, a különbség a kettő között az innovációra való hajlam. Greenwald és Stiglitz könyvének legérdekesebb részei tárgyalják azt, hogyan, milyen ösztönzési eszközökkel lehet elválasztani egymástól a két típusú vállalatot – hiszen erre a vállalat mérete nem alkalmas. Amit ehhez hozzá lehet tenni az egyrészt módszertani kérdés: az eredményességet, azaz az összhangot a közjőval a hatékonyság mellett érdemes részévé tenni a szabályozásnak.

A másik szempont a vállalat fogalmára vonatkozik, amit Greenwald és Stiglitz implicite magáévá tesz. Eszerint az innovatív vállalatra igaz, hogy közösség a közjó érvényesítésére egy adott ágazatban, gazdasági területen. Nem a munkás kizsákmányolásának az eszköze, ahogy azt a vulgármarxizmus vagy a neoliberalizmus is elfogadta (csak hol a munkás, hol a tőkés oldalára álltak), hanem civil szervezet, aminek alapja a vállalatban együttműködők közös kultúrája, közös műveltsége. Az értékrend alkalmazására alkotnak közösséget. Ezt tükrözi a magyar vállalat név is, hiszen tagjaik közösen vállalnak valamit a közjó, a köz igényeinek kielégítésére. A vállalat ettől lesz tanulási közösség, hiszen végső soron a barátság az alapja, márpedig a barátok egymásban a jót szeretik, az ókori bölcelet meghatározása alapján. A vállalat pedig egy lehetséges formája a barátság gyakorlásának és művelésének.

A vállalat ebből fakadóan láthat el közfunkciókat, és ilyen közfunkció egy bizonyos társadalmi szükséglet kielégítése. Ez a szükséglet értékrendi, kulturális és fiziológiai szükséglet egyben. Nem csak az evés-ivás kényszeréről van szó, hanem a fizikai szükségletek olyan kielégítéséről, ami az értékrendet érvényesíti a közjót szolgálja. Ennek a feladatnak az ellátásához van szükség erőforrásokra, és ennek a tevékenységnek a díja a profit. A profit tehát nem a kizsákmányolás eredménye, hanem az együttműködés díja, amit vissza lehet forgatni az együttműködés erősítése érdekében. Greenwald és Stiglitz ezért tartja elfogadhatónak a profitot, tud elképzelni olyan piaci modellt, amiben tartósan fennmarad a profit. Ennek intézményi feltétele állam és vállalat összhangja, a köz- és a magántulajdon hierarchiája.

Erre a vállalati modellel csak akkor van lehetőség, ha a termelési tevékenységben megszűnik a fizikai, szolgai jellegű munka kényszere, és ez egy olyan technológiai elem, aminek a feltételei tömegesen csak a XXI. században jelentek meg. Az automatizáció és a robottechnika korában valóban elképzelhető már, hogy a rutinmunka csak a gyakorlottság betanításáról szól, ez a tanulás kényszere, és nem a szabadságtól való megfosztás. Ma már igaz lehet, hogy az együttműködés az értékrend következetes alkalmazásán alapszik, és nem kell elvtelen kompromisszumokat kötni a teljesítmény érdekében. A mai technika alapján a teljesítményelv csak és kizárólag az értékrend érvényesítéséről szól, és ez valóban ugrás a vállalat intézménye számára.

Az új vállalatmodell megteremtéséhez piaci, társadalmi feltételek is kellenek, olyan közeg, ami ezt támogatja. Greenwald és Stiglitz ezt a sajátos „mozgalmi” funkciót is említi, kétségtelenül kevésbé modellezi. Ők a szabályozási-igazgatási elemre koncentrálnak, de tisztában vannak az-
zal, hogy a várakozás a harmonikus ágazati rendre, az új világtrend működésére elengedhetlen feltétele az új modell érvényesülésének.

A kötet végén jeles közgazdászok fűztek kommentárt a tanulmányhoz. Egyikük, Kenneth Arrow így fogalmazott: „A tudás ingyenes. A legnagyobb költség, amely a továbbadása során felmerül, nem a tudás előállításával, vagy elosztásával, hanem a befogadásával kapcsolatos. Ezt minden tanár tudja. A kereskedelem egyik előnye, hogy elősegíti a technológiai tudással kapcsolatos információk elterjedését. A kapcsolat megléte – az eszmék áramlanak – tovagyűrűző hatásokhoz, tanuláshoz és erősebb versenyhez vezet.” (548. o.) A globális kormányzás egyik célja a magaskultúrák egyesítése, és ehhez a jól szervezett világkereskedelem, és benne a tanulásra ösztönző szervezetek, vállalatok elég jó eszközök. Ez az üzenete Greenwald és Stiglitz művének.

Trautmann László²

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arisztotelész: *Metafizika* (fordította és kommentárokkal látta el Ferge Gábor), Logos Kiadó, Budapest, 1992
- DEATON, Angus. *The great escape: health, wealth, and the origins of inequality*. Princeton University Press, 2013.
- FOGEL, Robert William. *The escape from hunger and premature death, 1700-2100: Europe, America, and the Third World*. Cambridge University Press, 2004.
- HAMILTON, Alexander. *Report on Manufacturing*. American State Papers, Finance (Washington, DC, 1832), I, 1791, 123-44.
- HAYEK, FA v. *The counter-revolution of science*. *Economica*, 1941, 8.31: 281-320.
- KISSINGER, Henry. *Korszakváltás az amerikai külpolitikában*. Panem-Grafo, Budapest, 2002.
- KRUGMAN, Paul R. – OBSTFELD, Maurice – MELITZ, M. *International economics: Trade and policy*. 2006.
- MARX, Karl. *Értéktöbblet-elméletek*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963.
- RICARDO, David – DÉNES, Kislégi Nagy. *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Közgazdasági és Jogi K., 1991.
- Schmidt, Helmuth (Hg.): *Vertiefungen. Neue Beiträge zum Verständnis unserer Welt*, Siedler Verlag, München, 2010
- SCHUMPETER, Joseph A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle (1912/1934)*. *Google Scholar*, 1961.
- SEN, Amartya. *Freedom as development*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- STIGLER, George J. *Piac és állami szabályozás*. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

² egyetemi docens, Mikroökonómia Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem